

ՀԻՄՆԵԿԸՆ ԴԻՈՒՅԹՆԵՐ Բ. Բ. ՊԻՈՏՐՈՎՍԿԻ «ՈՒՐԱՐՏՈՒԻ ՊԵՏԱԴԻ-
ԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿՈՂՏՈՒՐԵՆ» ԴԻՍԵՐՏԱՅԻՆՈՒ ՆԵՐԿԵՏԵՅՎԸՈՒ
ՊԵՏԱԿԸՆ ԴԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՈԿՏՈՐ
ԴԻՏԵԿԸՆ ԸՍՏԻՃԸՆ ՍՏԵՆԸԼՈՒ ՀԵՄԸՐ

1. Առաջին հաղարամյակի առաջին կեսին (մ. թ. ա.) Առաջավոր Ասիայի քաղաքական և կուլտուրական կյանքում մեծ նշանակություն ունեցող Ուրարտուի պետությունը (Վանի թագավորությունը), որը մի որոշ ժամանակ Առաջավոր Ասիայի գլխավորող պետության դերը ունեցրել է:

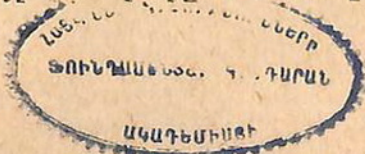
Վանի թագավորությունը, որ VIII դ. կեսերին (մ. թ. ա.) զբաղվում էր ամբողջ Հայկական սարահարթը, իրեն կենտրոն ունեցող Վանա լճի շրջանը, և լճի արևելյան ափին գտնվում էր նրա աթոռանիստը՝ Տուշպա քաղաքը:

2. Վանի թագավորության կուլտուրայի մեջ պարզ ու մեկ կին նկատվում են երեք հիմնական բաղկացուցիչ տարրեր՝ տեղական, ալեքսանդրյան ուրարտական, Միջագետքի և փոքր-ասիական: Դրան համապատասխան՝ Վանի թագավորությունը, իր պատմության ամենավաղ ժամանակներից սկսած, կուլտուրական փոխադրեցություն ունեցող և ամենասերտ կապեր էր հաստատել ինչպես Միջագետքի հնագույն պետությունների, այնպես էլ Փոքր Ասիայի պետությունների և Միջերկրածովյան երկրների հետ:

3. VIII դարի սկզբին (մ. թ. ա.) Ուրարտուի կազմի մեջ առնվեցին Հաբավային Անդրկովկասի մարզերը, որով զգալիորեն արագացավ նրանց հասարակական և կուլտուրական զարգացման ամբողջ ընթացքը: Ուրարտուի միջոցով Անդրկովկասը կապվեց Արևելքի հնագույն պետությունների հետ, կարողացավ ժառանգել և զարգացնել նրանց կուլտուրան:

Քանի որ Անդրկովկասի հաբավային մարզերը եղել են Վանի թագավորության մի մասը, ուստի այդ թագավորությունը կարելի է համարել հնագույնն այն պետություններից, որոնք գոյություն են ունեցել ՍՍՌ Միության տերիտորիայում:

4. Չնայած Ուրարտուի բացառիկ նշանակությանը Առաջավոր Ասիայի ու Անդրկովկասի պատմության համար, Ուրարտուի կուլտուրան ուսումնասիրվել է ոչ բավարար չափով: Մինչև ամենավերջին ժամանակներս նկատվում է, որ անհամաչափ կերպով են օգտագործվում Վանի թագավորության ուսումնասիրության աղբյուրների այլևայլ տեսակները և անտեսվում է

հնազույն ժամանակներից մեզ հասած նյութերի ամբողջ կոմպլեքսի հետադոտության անհրաժեշտությունը: Այսպես՝ մեծ ուշադրություն է հատկացվել Վանի սեպագիր արձանագրությունների ուսումնասիրությանը, մինչդեռ հնադիտական հետազոտությունները Ուրարտուի տերիտորիայում պատշաճ զարգացում չեն ստացել և կատարվել են մյուս գիտական հետազոտություններից բոլորովին անջատ:

5. Մինչև ամենավերջին ժամանակներս Ուրարտուի պատմությանը վերաբերող գիտական աշխատություններում և ուսումնական ձեռնարկներում այն մտայնությունը կա, թե Վանի թագավորության ուսումնասիրության աղբյուրները չափազանց պակասավոր են և ոչ արժանահավատ: Դրա հետևանքով պատմական գրականության մեջ թույլատրվել է Ուրարտուի մասին գրել ինչ և ինչպես ցանկացել են:

Ներկա աշխատության նպատակն է ցույց տալ, թե ուրարտական կուլտուրայի հուշարձաններն ուսումնասիրված են այնչափ, որ նրանց ալյևայլ տեսակների կոմպլեքսային ուսումնասիրության դեպքում նրանք կարող են տալ Ուրարտուի պատմական և կուլտուրայի արժանահավատ ու ամբողջական պատկերը:

6. Ուրարտական պետությունը ծագել է ցեղերի այն միության հիման վրա, որ Հայկական սարահարթում գոյություն է ունեցել մեր թվականությունից առաջ երկրորդ հազարամյակի երկրորդ կեսում (Ուրուատրի, Նալիբի, Ուրարտու): Այսպիսով, այն պատկերացումները, որպես թե ուրարտացիները զաղթել են արևմուտքից, որպես թե նրանք զբաղեցնում էին Փոքր Ասիայի և Միջերկրածովյան երկրների հետ:

7. Իր գոյության հենց սկզբից Ուրարտական պետությունը երկարատև պայքար է մղել Ասորեստանի դեմ և այդ պայքարում, IX դարի վերջերին (մ. թ. ա.), նրան հաջողվել է հասնել մեծ հաջողությունների և VIII դարում (մ. թ. ա.) գլխավորող դիրք գրավել Առաջավոր Ասիայի երկրների շարքում: Թեև Վանի թագավորության պետական սահմանն անցնում էր Եփրատի երկայնությամբ, բայց և այնպես Ուրարտուի ազդեցությունը տարածվում էր նաև դեպի արևմուտք, ընդհուպ մինչև Հյուսիսային Ասորիքի քաղաքները: Այսպիսով, Ուրարտուն իշխում էր հաղորդակցության այն բոլոր ճանապարհներին, որոնք Առաջավոր Ասիայի կենտրոնական մասը կապում էին Փոքր Ասիայի և Միջերկրածովյան երկրների հետ:

8. VIII դարի երկրորդ կեսին (մ. թ. ա.) ծանր ժամանակներ էր ապրում Ուրարտական պետությունը: VIII դարի կեսերին (մ. թ. ա.) Ասորեստանի ղեկըն ուժեղանում է, և Թիգլատպա-

լասարին, համառ պայքարից հետո, հաջողութեամբ է վերականգնե նախկին դրութեանն Ասորիքում: Նույն դարի վերջին Սարգոնը հաջող պայքար է մղում ասորական աղղեցութեանն Առաջավոր Ասիայի հյուսիս-արեւելյան մասում վերականգնելու համար, որ և նրան հաջողութեամբ է 714 թ. (մ. թ. ա.) արշավանքի հետեանքով: Դրանից հետո ուժեղանում է Ուրարտուի նվաճողական քաղաքականութեանը հյուսիսում, Անդրկովկասի մարզերում: Այսպիսով, Ուրարտուն, ընդարձակելով իր սահմանները հյուսիսում, հետըզհետե դուրս է գալիս առաջավոր-ասիական պետութեանների պայքարի ոլորտից: Դրանով պետք է բացատրել այն հանգամանքը, որ Առաջավոր Ասիայի հին պետութեանների կործանման պրոցեսը միանգամից չշոշափեց Ուրարտուին և վերջինս ավելի երկար ապրեց, քան իր մշտական հակառակորդը՝ Ասորեստանը:

9. Հնագիտական նյութերը վկայում են, որ գեռես հնագույն ժամանակներից Հյուսիսային Կովկասը և Մերձսևծովյան հյուսիսային տափաստանները կապված են եղել Անդրկովկասի և հին Արեւելքի երկրների հետ: Այդ պարզորոշ կերպով ցույց են տալիս կիմմերների և սկյութացիների կուլտուրայի հուշարձանները:

VIII—VI դ.դ. (մ. թ. ա.) Հյուսիսային Կովկասի, ինչպես և Միջին Ասիայի վաչկատուն ցեղերը շարունակ ներխուժում էին Առաջավոր Ասիա և մասնակցում Արեւելքի հնագույն պետութեանների ջախջախմանը:

10. Ներկա աշխատութեանը նպատակ ունի ի հայտ բերելու հին Արեւելքի այն պետութեանների առանձնահատկութեանները, որոնք ներկայացնում էին փոքր, կուլտուրայով իրարից տարբեր և լոկ գնեքի ուժով միավորված երկրների մի կոնգլոմերատ: Պետական միավորումների թուլութեանը և նրանց սահմանների անկայունութեանը կազմում էին Առաջավոր Ասիայի հնագույն պետութեանների հատկանշական գիծը: Ուստի կենտրոնական իշխանութեան նույնիսկ ժամանակավոր թուլացման դեպքում, պետութեանը վեր էր ամփոփում բաղկացուցիչ մասեր մասերի:

11. VI դարի սկզբին (մ. թ. ա.), ուրարտական պետական իշխանութեան անկումից հետո, տեղի ունեցավ Վանի թագավորութեան քայքայումը և դրան անմիջապես հաջորդեց ցեղերի որպես միութեան միավորվելու պրոցեսը, այնպես, ինչպես Ուրարտական պետութեան կազմավորման պրոցեսը: Աղբյուրները մեզ ոչ մի հիմք չեն տալիս պնդելու, թե Վանի թագավորութեան անկումից հետո ուրարտացիները հեռացել են իրենց երկրից:

12. Ներկա աշխատութեանը նպատակ ունի բացահայտելու այն պատկերացման սխալը, որպես թե ուրարտացիներն արմենների ճնշման տակ նահանջել են դեպի հյուսիս և որպես թե նրանց

մնացորդներ պետք է համարել խալդայ-ներին, որոնց մասին հիշատակում են անտիկ հեղինակները: Ուշադիր հետազոտությունը բացահայտում է այն ենթադրության կատարյալ սնանկությունը, որպես թե ուրարտացիներն իրենց անվանել են խալդեր, իսկ իրենց երկիրը՝ Խալդիա և որպես թե նրանք թողել հեռացել են իրենց թագավորության կենտրոնական մասից: Հիրավի, իրենց թագավորության անկումից հետո էլ ուրարտացիները շարունակել են ապրել Վանա լճի շրջանում, և Հերոդոտը ավանդել է մեզ նրանց անունը հունական արտահայտությամբ — ալարոդներ:

13. Այն երկրներն ու ցեղերը, որոնք առաջ մտնում էին Վանի թագավորության կազմի մեջ, վերջինիս քայքայումից հետո նորից սկսեցին միավորվել որպես ցեղերի միություններ: Ցեղերի ամենախոշոր միություններից մեկի, որը բռնում էր Ուրարտուի տերիտորիայի մի զգալի մասը, գլուխ կանգնեց արմենների ցեղը, բայց հետագայում այդ միության մեջ գլխավորումն անցավ հայերի ցեղին:

14. Առաջին հաղարամյակի կեսերին (մ. թ. ա.) Առաջավոր Ասիայում նկատվում է նոր պետութայունների առաջացման և ժողովուրդների կազմավորման պրոցես, որոնցից շատերն ապրեցին մինչև մեր ժամանակները: Այդ պրոցեսը եղել է շատ բարդ, և չի կարելի Առաջավոր Ասիայի հնագույն ժողովուրդների մեջ որոնել Անդրկովկասի մեզ ժամանակակից ժողովուրդների ուղղակի նախնիներին, ժողովուրդներ, որոնք հնագույն պետութայունների ժառանգներ են հանդիսանում ոչ թե իրենց էթնիկական սերմամբ, այլ կուլտուրայով: Այսպես՝ ուրարտացիները որպես բազկացուցիչ մաս մտել են հայ ժողովրդի մեջ, բայց իրենց կուլտուրան փոխանցել են Անդրկովկասի նաև մյուս ժողովուրդներին:

15. Արմենների պատմությունը պետք է սկսել դեռևս Վանի թագավորության անկմանը նախորդող ժամանակներից, որպես Ուրարտուի կազմի մեջ մտած ցեղերից մեկի պատմություն — այդ են ցույց տալիս նաև այն տեղեկութայունները, որ Մովսես Խորենացին բերել է հայերի նախնիների մասին: Բայց թե ինչ կապ են ունեցել հայերը ուրարտացիների հետ և հայկական կուլտուրան ինչ է ժառանգել ուրարտականից — այս հարցը ներկա աշխատության մեջ միայն դրված է, — այն դուրս է գալիս սույն աշխատության շրջանակից և ենթակա է հայագետների իրավասությանը:

**Основные положения диссертации Б. Б. Пиотровского
„История и культура Урарту“
представленной на соискание
ученой степени доктора исторических наук**

1. В первой половине I тысячелетия до н. э. в политической и культурной жизни Передней Азии большое значение имело государство Урарту (Ванское царство), которое приобрело на некоторое время положение главенствующего государства Передней Азии.

Ванское царство, занимавшее в середине VIII в. до н. э. все Армянское нагорье, имело своим центром район оз. Ван, и на восточном берегу озера находилась его столица — город Тушпа.

2. В культуре Ванского царства отчетливо наблюдаются три основных, слагающих ее, элемента: местный, т. е. урартский, месопотамский и малоазийский. В соответствии с этим, у Ванского царства с самых ранних периодов его истории установились теснейшие культурные взаимодействия и связи как с древними государствами Месопотамии, так и со странами Малой Азии и Средиземноморья.

3. В начале VIII в. до н. э. в состав Урарту были включены области южного Закавказья, что значительно ускорило весь ход общественного и культурного их развития. Через Урарту Кавказ был связан с древними государствами Востока и смог унаследовать и развивать дальше их культуру.

Так как южные области Закавказья были частью Ванского царства, то его можно считать древнейшим из государств, существовавших на территории Союза ССР.

4. Несмотря на исключительное значение Урарту для истории Передней Азии и Закавказья, культура Урарту изучалась неудовлетворительно. До самого последнего времени наблюдается неравномерное использование различных видов источников изучения Ванского царства и игнорирование необходимости исследования всего комплекса материалов, дошедших от древности. Так, изучению Ванской клинописи уделялось большое внимание, в то время как археологические ис-

следования на территории Урарту не получили должного развития и производились совершенно обособленно от других научных изысканий.

5. До самого последнего времени в научных трудах по истории Урарту и в учебных пособиях сказываются представления о том, что источники изучения Ванского царства крайне дефектны и недостоверны. Вследствие этого в исторической литературе допускалось писать об Урарту что угодно и как угодно.

Настоящая работа ставит своей целью показать, что памятники урартской культуры изучены настолько, что при условии комплексного использования различных видов источников, они могут дать достоверную и цельную картину истории и культуры Урарту.

6. Урартское государство возникло на основе союза племен, существовавшего на Армянском нагорье во второй половине II тысячелетия до н. э. (Уруатри, Наири, Урарту). Таким образом, представления о миграции урартов с запада и о пришлых завоевателях оказываются лишенными каких бы то ни было оснований.

7. Урартское государство с самого начала своего существования вело длительную борьбу с Ассирией. В этой борьбе, к концу IX в. до н. э., ему удалось достигнуть больших успехов и в начале VIII в. до н. э. занять главенствующее положение среди стран Передней Азии. Хотя западная государственная граница Ванского царства шла по Евфрату, влияние Урарту распространялось и дальше на запад, вплоть до городов Северной Сирии. Таким образом, Урарту получило господство над всеми путями сообщения, связывавшими центральную часть Передней Азии с Малой Азией и со Средиземноморьем.

8. Урартское государство во второй половине VIII в. до н. э. переживало тяжелые времена. В середине VIII в. до н. э. положение Ассирии усиливается, и Тиглатпаласару после упорной борьбы удалось восстановить прежнее положение в Сирии. В конце того же века Саргон вел успешную борьбу за восстановление ассирийского влияния в северо-восточной части Передней Азии, что ему удалось осуществить в результате похода 714 г. до н. э. После этого усилилась завоевательная политика Урарту на севере, в областях Закавказья. Таким образом, Урарту, расширяя свои пределы на севере, постепенно выходило из сферы

борьбы переднеазиатских государств. Этим следует объяснить то обстоятельство, что процесс гибели старых государств Передней Азии не сразу затронул Урарту, и оно пережило своего постоянного противника,—Ассирию.

9. Археологический материал свидетельствует о том, что уже с древнейших времен Северный Кавказ и степи северного Причерноморья были связаны с Закавказьем и странами Древнего Востока. Это отчетливо показывают памятники культуры киммеров и скифов.

В VIII—VI вв. до н. э. кочевые племена Северного Кавказа, также как и Средней Азии, постоянно вторгались в Переднюю Азию и приняли участие в разгроме древних государств Востока.

10. Настоящая работа ставит своей целью выявление особенностей государств древнего Востока, представлявших собою конгломерат мелких стран, отличных друг от друга по культуре и объединенных лишь силой оружия. Непрочность государственных объединений и неустойчивость их границ—характерная черта древних государств Передней Азии. Поэтому, даже при временном ослаблении центральной власти, государство распадалось на мелкие составные части.

11. В начале VI в. до н. э. после падения урартской государственной власти произошел распад Ванского царства и вслед за этим начался новый процесс объединения племен в союзы, аналогичный процессу формирования Урартского государства. Источники не дают нам никаких оснований для утверждения, что после падения Ванского царства урарты покинули свою страну.

12. Настоящая работа ставит своей целью выявить ошибочность представления о том, что урарты под давлением арменов отступили на север и что остатками их следует считать припонтийских халдеев, о которых упоминают древние авторы. Внимательное исследование выявляет полнейшую несостоятельность предположения о том, что урарты называли себя халдами, а свою страну Халдией и что они покинули центральную часть своего царства. На самом деле, и после падения своего государства урарты продолжали жить в районе оз. Ван, и Геродот сохранил нам их имя в греческой передаче,—алароды.

13. Страны и племена, входившие ранее в состав Ванского царства, после его распада стали снова объединяться

ՀԱՅ ԳԻՏՈՒՄԱՐ ԳԻՒՄ. ԳՐԱՐ.

FL0415224

1940

264
1165

в союзы племен. Во главе одного из самых крупных союзов племен, занявшего значительную часть территории Урарту, стало племя арменов, но позже главенство в этом союзе перешло к племени хайев.

14. В середине I тысячелетия до н. э. в Передней Азии наблюдается процесс образования новых государств и формирования народов, многие из которых дожили до современности. Этот процесс был очень сложен, и нельзя в древних народах Передней Азии искать прямых предков современных нам народов Закавказья, являющихся наследниками древних государств не по своему этногенезу, а по культуре. Так, урарты вошли составной частью в армянский народ, но культуру свою передали и другим народам Закавказья.

15. Историю арменов надо начинать со времени еще до падения Ванского царства, как историю одного из племен, входивших в состав Урарту, на что указывают также и сведения о предках армян, приводимые Моисеем Хоренским. Но вопрос о связи армян с урартами и о наследии урартской культуры в армянской культуре, в настоящей работе только поставлен, — он выходит за рамки этой работы и подлежит ведению арменистов.

27. I. 1944.

264
1165

